

Małgorzata Bandzo-Antkowiak

Gabinet Zbiorów Kartograficznych, Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego,
Uniwersytet Warszawski,
ul. Dobra 56-66, 00-312 Warszawa

**O CENNYM DARZE KARTOGRAFICZNYM DLA BIBLIOTEKI
UNIWERSYTECKIEJ W WARSZAWIE SŁÓW KILKA**

**A few words about a valuable cartographic gift to the University of Warsaw
Library**

Słowa kluczowe: stare mapy, atlasy, kartografia, oficyna wydawnicza

Key words: old maps, atlases, cartography, publishing house

W 2012 roku Gabinet Zbiorów Kartograficznych Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie otrzymał dar trzydziestu trzech atlasów kartograficznych wydanych w okresie XVI-XVIII wieku. Darczyńcą była Biblioteka Wydziału Geografii i Studiów Regionalnych Uniwersytetu Warszawskiego. Przekazany przez nią zespół, pomimo defektów niektórych egzemplarzy, ma dla BUW dużą wartość. Ofiarowane dzieła sygnowane są nazwiskami wybitnych kartografów europejskich, a na ich kartach tytułowych i w kolofonach widnieją adresy najlepszych oficyn wydawniczych.

Wśród przekazanych atlasów znalazła się słynna praca Abrahama Orteliusa (1527-1598) *Theatrum Orbis Terrarum*, wydana po łacinie w 1573 roku w Antwerpii przez znanego drukarza Aegidiusa Coppeniusa Diesth. Atlas jest już drugim wydaniem tego dzieła znajdującym się w Gabinetcie, obok wcześniejszej edycji z 1572 roku w wersji niemieckiej. Mimo poważnego ubytku (brak mapy Wacława Grodeckiego (1535-1591)¹), egzemplarz ma znaczenie ze względu na ciekawą proveniencję. Na karcie tytułowej odcisnięto pieczętkę z nazwiskiem „Poninski Starosta Kopanicki“. Nie wiadomo jednak czy chodzi tu o Franciszka Ponińskiego (1676-1740 starostę kopanickiego i dyplomatę, czy o jego syna, Antoniego Ponińskiego (1732-1830), również starostę kopanickiego, członka Komisji Edukacji Narodowej i elektora króla Stanisława Augusta Poniatowskiego, ponieważ oprócz pieczętki brak innych znaków własnościowych.

¹ Wacław Grodecki *Polonia finitimarumque locorum description*. Abraham Ortelius umieścił tę mapę po raz pierwszy w atlasie w 1570 r.

Innym ofiarowanym dziełem jest wielotomowy *Novus Atlas, das ist Weltbeschreibung* [...] rytowany i wydawany w latach (1635-1655) w amsterdamskim domu wydawniczym rodziny Blaeu. Podstawą dla wykonanych w tym dziele map były płyty Jodocus'a Hondius'a, przejęte po jego śmierci od spadkobierców przez Willema Janszoon'a Blaeu (1571-1638). Gabinet otrzymał 4 tomy, w tym dwa pierwsze wydane w różnych latach. Niestety, w otrzymanym pierwszym tomie z 1641 roku, brak pięciu map, m.in. słynnej mapy przypisywanej Tomaszowi Makowskiemu (ca 1575- ca 1630) *Magni Ducatus Lithuaniae* [...].

Bardzo ciekawą pozycją i jednocześnie jedynym, notowanym egzemplarzem w Polsce jest pochodzący z 1692 roku *L'Atlas en Abrege ou Nouvelle Description du Monde*, autorstwa Jacques'a Peeters'a (1637-1695) (ryc.1). W kieszonkowym wydaniu umieszczono mapy z nowo wyrysowanymi częściami świata, których obraz powstał w oparciu o aktualne dane. Jedna z nich zawiera fragment terytorium królestwa Bhutanu (ryc. 2) po raz pierwszy ukazanego w europejskiej kartografii wydawniczej. Mapom poszczególnych państw towarzyszy geograficzny i administracyjny opis całego terytorium kraju, natomiast kontynentom nota ogólna. Atrakcyjny frontispis (ryc. 3) z postaciami symbolicznymi i alegorycznymi, a także ilustrowane kartusze i parergi na mapach wykonał znany miedziorytnik amsterdamski Jacobus Harrewijn (1660-1727), uczeń Romeyn'a de Hooghe (1645-1708), sztycharza, malarza, rysownika, rzeźbiarza i karykaturzysty. Ten atlas jest również rarytatem edycyjnym, bowiem poza wspomnianym, nie doczekał się żadnych innych wydań. Niestety nasz egzemplarz pozbawiony jest mapy obu Ameryk, szczególnie ważnej, ponieważ zawiera ona jedno z ostatnich europejskich przedstawień Półwyspu Kalifornijskiego jako wyspy².

Inną z prac zasługujących na osobne omówienie jest *Provinciarum Regni Poloniae Geographica Descriptio* niemieckiego rysownika i rytownika Johanna Stridbecka (1666-1714), wydana w Augsburgu przez drukarza i nakładcę Jacopa Koppmayera (1667-1701) prawdopodobnie na przełomie XVII i XVIII wieku (ryc. 4). W historii kartografii jest to pierwszy atlas w całości poświęcony ziemiom polskim. Nieduży, kieszonkowy format zawiera trzydzieści dwie mapy sekcyjne województw i jedną mapę ogólną Rzeczypospolitej (ryc. 5). Do nich dołączono dwa indeksy geograficzne, z których jeden jest wykazem obszarów występujących na mapach. W treść dzieła wprowadza nas frontispis z wizerunkiem Augusta II Mocnego i umieszczonymi po jego obu stronach postaciami Marsa i Minerwy z herbami Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Zbiory światowe liczą jedenaście egzemplarzy tego atlasu.

Nie mniej cenna i bardzo interesująca jest praca Guilleuma Delisla (1675-1726), która przez autora a jednocześnie wydawcę nigdy nie została edytowana z własną kartą tytułową³. Właściwie jest to zbiór map sztychowanych przez Delisla i wyda-

² W l. 1698-1701 jezuita Eusebius Francis Kino przebył lądem trasę do Kalifornii, w ten sposób obalając mit Kaliforni jako wyspy. Jego dziełem jest mapa: *A Passage by Land to California* [...], 1710.

³ W światowych katalogach atlas występuje pod nazwą *Atlas de Géographie*.

wanych w Paryżu w latach 1700-1716⁴. ZPrezentują one rysunki nowo odkrytych obszarów oraz dokładniejsze przedstawienia wcześniej poznanych już terenów. Oprawiony w skórę cielejąc atlas jest śladem zbioru dawnej magnackiej biblioteki w Dukli. Jego właścicielami byli Jerzy August Wandalin Mniszech (1715-1778), jeden z wielkich i wpływowych osób Rzeczypospolitej, oraz jego żona Maria Amalia Fryderyka z Brühlów Mniszech (1735-1772). Oprawę zdobi złożony superek-libris przedstawiający podwójny herb Minszców i Brühlów (ryc. 6). Wewnątrz atlasu umieszczony został spis map *Table des Cartes contenues dans cet Atlas*, skreślony ręką pierwszego właściciela, Józefa Wandalina Mniszcha (1670-1747), ojca Jerzego, który opatrzył rejestr swoim autografem „Joseph Comte De Mniszech S.S. “.

Następnym zabytkiem kartograficznej kolekcji dukielskiej w tym zbiorze jest trzeci (z otrzymanych) tom pracy *Atlas Historique Ou Nouvelle nrtroduction A l'Histoire, à la Chronologie & à la Géographie Ancienne & Moderne [...]*⁵ wydany w Amsterdamie przez Freres Châtelain w 1708 roku. Egzemplarz posiada autograf Józefiny Amalii z Mniszców Potockiej (1752-1798), córki Jerzego i Marii Amalii Mniszców, oraz ich pięknie rytowany ekslibris autorstwa G. J. Marstallera (?-post 1786)⁶ (ryc. 7). Atlas za sprawą małżeństwa Józefiny ze Stanisławem Szczęsnym Potockim (1751-1805) przeszedł w naturalny sposób do zbiorów biblioteki Potockich, o czym świadczą znaki proveniencyjne: pieczęć Biblioteki Peczaarskiej z herbem Potockich Piława, sygnet z herbem i dewizą *Scutum Opponebat Scutis*, oraz maleńki exlibris “Biblioteka Komedoriy Sitkowieckey”. Bibliotekę Peczaarską reprezentuje również *Atlas Saxonicus Novus [...]* wydany w Amsterdamie i Lipsku w 1752 roku przez rytownika i kartografa Pietera Schenka Starszego (1660-1711). Na karcie tytułowej widnieją: autograph “Marie Comtessa Potocka nee Rzewuska”, pieczęć “Stanisław Szczęsny Potocki” oraz opisywana wyżej pieczęć Biblioteki Peczaarskiej.

Pierwszy w historii atlas całości Imperium Rosyjskiego „*Russischer Atlas welcher in einer General-Charte und neunzehn Special-Charten das gesamte Russische Reich und dessen angränzende Länder [...]* znalazł się również w otrzymanym zbiorze. Opracowany został przez rosyjskiego geografa i kartografa Iwana K. Kiryłowa (?-1737) oraz francuskiego astronoma i kartografa Josepha-Nicolasa Delisle (1688-1768) na podstawie wcześniejszych prac m. in. rosyjskiego uczonego. Wydany został w 1745 roku w Sankt Petersburgu przez Imperatorską Akademię Nauk z kartami tytułowymi w języku łacińskim, rosyjskim, niemieckim i francuskim. Niezależnie od edycji, każdą z rytowanych map w atlasie zdobi kartusz figu-

⁴ Daty wydań zamieszczonych map w atlasie sugerują, że atlas ukazał się po 1716 r., ale przed 1722 rokiem. Egzemplarz nie zawiera bowiem mapy: *Carte de Amerique*, zamieszczonej po raz pierwszy w 1722 roku.

⁵ Gabinet otrzymał tomy: 2,3,4 i 6 dzieła, wydane w różnych latach.

⁶ Istnieją trzy wersje tego ekslibrisu. Opisują, jest pierwszą wersją sporządzoną przez Marstallera: za: Hanna Widacka, *Marstaller, nadworny sztycharz Stanisława Augusta*, Warszawa 1996, s. 21.

ralny, w którym tytuły podano w języku łacińskim, natomiast nazwy geograficzne na skartowanych terenach w języku rosyjskim, pisany alfabetem łacińskim. Materiał kartograficzny poprzedza część opisowa z objaśnieniem nazw geograficznych i znaków. Do atlasu dołączono także plany Moskwy i Sankt Petersburga ze stosownymi notami. Omawiane dzieło, chociaż nie wolne od kartograficznych błędów, stanowi całe kompendium osiemnastowiecznej wiedzy geograficznej dotyczącej olbrzymiego terytorium Rosji oraz dokonanych odkryć i badań etnograficznych na obszarze jej azjatyckiej części. Wydanie pracy spotkało się w Europie z dużym zainteresowaniem. Szkoda, że nasz egzemplarz posiada poważny defekt. Mapa ogólna Rosji *Mappa Generalis Totius Imperia Russici* została uszkodzona, brak jej części europejskiej z tytułowym, dekoracyjnym kartuszem oraz parergami, w których została umieszczona dwujęzyczna dedykacja (rosyjska i łacińska) dla carycy Elżbiety I.

Dzieło Thomasa Kitchin'a (1719-1784) *A General Atlas Or, Description At Large of The Whole Universe [...]* z 1773 roku, to również wyjątkowa pozycja z otrzymanego daru (ryc. 8). Występuje jako jedyny tytuł w Polsce⁷ oraz rzadkie wydanie na świecie. Obok niewątpliwych wartości kartograficznych, atlas posiada wysoki walor estetyczny. Praca została bogato zilustrowana; większość map ozdobiono efektownymi kartuszami *rocaille*, uzupełnionymi postaciami alegorycznymi i herbami oraz scenami rodzajowymi. Dodatkowym jego cymelium stanowi proveniencja. Atlas pochodzi z dawnego księgozbioru księcia Konstantego Czartoryskiego (1773-1860) i został (jak dowiadujemy się z wpisu dokonanego na jednej z kart) ofiarowany ufundowanej przez arystokratę szkole w jego posiadłości rodowej w Klewaniu⁸ (ryc. 9). Drugim egzemplarzem proveniencji klewańskiej jest *Atlas Pour L'Instruction De La Jeunesse [...]* będący zbiorem map wykonanych przez grupę kartografów francuskich w latach 1716-1783, wydaniem którego zajął się w Paryżu jeden z autorów, Gilles Robert de Vaugondy (1688-1766). Również ta pozycja zalicza się do unikatów w polskich zbiorach⁹.

Na uwagę zasługuje kieszonkowy *Atlas Geographique contenant la Mappede monde et les quatre Parties Avec les differents Etats D'Europe* (ryc. 10) ozdobiony delikatną rokokową ryciną, pociągniętą akwarelą. Mały sztych przedstawia alegorię geografii i wraz z symbolami umieszczonymi w kartuszu karty tytułowej nawiązuje do rodzaju pracy. Wśród map państw europejskich znajduje się również mapa Polski z podziałem na krainy. Atlas wyszedł z warsztatu włoskiego kartografa Giovanni Antonio Rizzi-Zannoniego (1736-1814), którego dorobek Gabinet Zbiorów Kartograficznych gromadzi od wielu lat i ukazał się w 1782 roku dzięki paryskiej, rodzinnej oficynie Lattré.

Obraz daru byłby niepełny, jeżeli nie wymieniłoby się znakomitego *Atlas Universel* zaliczanego do najważniejszych pozycji kartograficznych osiemnastego

⁷ *Centralny katalog zbiorów kartograficznych w Polsce*, op.cit.

⁸ Książkę Konstanty Czartoryski fundując szkołę wyposażył ją w bibliotekę, gabinet fizyczny i mineralogiczny: za: *Polski słownik biograficzny*, t. 4, Kraków 1938, s. 283-284.

⁹ *Centralny katalog zbiorów kartograficznych w Polsce*, op.cit.

wieku. Autorami są wspomniani już wcześniej Gilles Robert de Vaugondy i jego syn Didier Robert de Vaugondy (1723-1786). Niezwykle efektowna i dekoracyjna karta tytułowa sztychowana, której głównymi postaciami są kobiece personifikacje czterech kontynentów jest zapowiedzią bogatej treści dzieła. Blisko sto siedemnaście map¹⁰ przedstawiających wszystkie znane w tym czasie części świata z najliczniej reprezentowaną Europą, odznacza się precyzyjnym rysunkiem i szczegółowością. Zweryfikowane i poprawione zostały na nich współrzędne geograficzne zgodnie z najnowszymi, dostępnymi źródłami. Część kartograficzną atlasu poprzedzają informacje geograficzne i historyczne oraz dokładny spis map. Nasz egzemplarz wydał w Paryżu sukcesor prac Didiera Robert de Voaugondy, geograf Charles Francis Delamarche (1740-1817). Na karcie tytułowej brak informacji o czasie wydania, ale zamieszczony w atlasie plan Paryża z datą 1797¹¹, sugeruje okres ukazania się pozycji około 1800 roku.

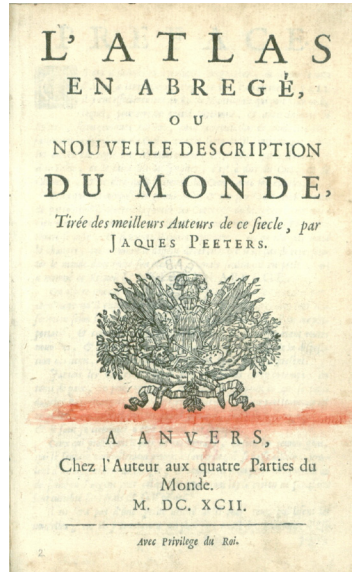
Nie można pominąć również innego, wcześniej wydanego w 1790 roku dzieła Didiera Robert de Vaugondy *Nouvel Atlas Portatif destiné principalement pour L'instruction De La Jeunesse, d'après La Géographic Moderne de feu l'Abbé Delacroix*. Pięknie grawerowany atlas był popularną pracą wykorzystywaną w nauczaniu geografii w szkołach. Pierwsze wydanie ukazało się w 1762 roku sumptem autora, natomiast opisywany egzemplarz wyszedł z oficyny wymienionego wyżej paryski geografa Delamarche.

Ze zrozumiałych względów opis daru dotyczy tylko wybranych pozycji, które zdaniem autorki noty zasługiwały na szersze omówienie. Na zakończenie warto nadmienić, że cztery z opisanych atlasów zostały poddane konserwacji w Oddziale Konserwacji Zbiorów BUW. Prace zostały sfinansowane z funduszu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego, Działalność Upowszechniająca Naukę i zakończyły się w grudniu 2014 roku. Dzieła można obejrzeć w Narodowym Katalogu (NUKAT), gdzie zostały opracowane i upublicznione. Pozostałymi atlasami z daru konserwatorzy BUW będą zajmować się sukcesywnie. Na razie w NUKAT znalazły się ich opisy bibliograficzne.

¹⁰ Pierwsze wydanie w 1758 r. liczyło 108 map i wychodziło jako subskrypcja.

¹¹ Robert de Vougondy: *Plan géométral de Paris et de ses fauxbourges*. Paris 1797.

Ryc. 1. Jacques Peeters: „L' Atlas en Abrege ou Nouvelle Description du Monde”. Anvers: Chez l’Auteur aux quatree Paries du Monde, 1692. Karta tytułowa

Ryc. 2. Jacques Peeters: „L' Atlas en Abrege ou Nouvelle Description du Monde”. Anvers: Chez l’Auteur aux quatree Paries du Monde, 1692. Mapa Imperium Mogolskiego z widocznym oznaczeniem Bhutanu

Ryc. 3. Jacques Peeters: „L’Atlas en Abrege ou Nouvelle Description du Monde”. Anvers: Chez l’Auteur aux quatre Paries du Monde, 1692. Frontispis

Ryc. 4. Johann Stridbeck: Provinciarum Regni Poloniae Geographica Descriptio
Augsburg: Joh. Stridbeck, JÄžngern, Calcogr., [ca 1700], Frontispis

Ryc. 5. Compendiosa Poloniae Repraesentatio [w:] Johann Stridbeck: Provinciarum Regni Poloniae Geographica Descriptio. Augspurg: Joh. Stridbeck, JÄzngern, Calcogr., [ca 1700]. Mapa generalna Rzeczpospolitej

Ryc. 6. Supereklibris Jerzego Augusta Mniszcha i Marii Amalii Fryderyki z Brühlów Mniszchowej

Ryc. 10. Giovanni Antonio Rizzi-Zannoni: Atlas Geographique contenant la Mappemonde et les quatre Parties Avec les differents Etats D'Europe. Paris: Lattré, 1782

Summary

In 2012, the Cabinet of Cartographic Collections of the University of Warsaw Library (BUW) received a gift of thirty-three cartographic atlases issued during the sixteenth and the eighteenth centuries. Donor was the Library of the Faculty of Geography and Regional Studies at the University of Warsaw. Despite the defects of some copies, the atlases have great value to BUW. Offered works are signed with the names of prominent European cartographers, and on their title pages and colophons appear addresses of the best publishing houses.